

Хавронюк М.І.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального
та кримінального процесуального права
(*Національний університет
«Києво-Могилянська академія»*)

ЗАКОНИ ПРО АМНІСТІЮ В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ ВІД ВІЙНИ ДО МИРУ

1. У 2019 році правозахисники розробили дорожню карту правосуддя перехідного періоду для українського суспільства в умовах збройного конфлікту [1]. Вона передбачає належні цілі і заходи для їх досягнення, але після 24.02.2022 підлягає перегляду. Те саме стосується і Закону «Про засади державної політики перехідного періоду», проект якого у 2021 році зареєстровано у Верховній Раді, але в січні 2022 року відкликано: потрібен новий відповідний законопроект.

2. Елементом перехідної юстиції є амністія. Її модель спробували створити українські дослідники у 2020 році [2] – і ця модель не годиться для поствоєнної України, адже розрахована на випадки подолання наслідків збройних конфліктів не міжнародного характеру, тобто спрямована на специфічних суб'єктів (повстанців, противників режимів тощо). У нас з 2014 року відбувається збройний конфлікт міжнародного характеру, і лише на його початковому етапі мали місце ознаки конфлікту не міжнародного характеру.

Метою амністії має бути осуд від імені держави Україна і визнання винуватості у кримінальних правопорушеннях (далі – к.п.) десятків тисяч осіб, поєднані з прощенням – звільненням від покарання, але покладанням на них певних обмежень, обов'язків і примушуванням їх до певної поведінки. Це потрібно для забезпечення справедливості в розумінні переважної більшості суспільства, насамперед жертв війни.

Двома найбільшими категоріями осіб, на яких слід поширити амністію, можуть бути: 1) колаборанти; 2) військовослужбовці України. Поєднувати в одному законі питання прощення цих двох різних категорій осіб неможливо.

3. З даних Офісу Генерального прокурора [3] і Судової влади [4] випливає, що кількість облікованих к.п. за ст. 111-1 КК у 2022 році та січні-серпні 2023 року становить **6 426**, а осіб, засуджених за це к.п. у 2022 році, **176** осіб.

Але *колабораціонізм* у широкому розумінні означає будь-яку співпрацю з ворогом в інтересах держави-агресора і на шкоду Україні, її патріотам чи її союзникам. Тому також слід згадати:

– вчинені у 2022-2023 роках суміжні к.п., передбачені деякими новими статтями, якими КК доповнено весною 2022 року (статті 111-2, 114-2 і 436-2 Кримінального кодексу України (далі – КК)). Таких к.п. зареєстровано **3 672**, за них засуджено у 2022 році **224** особи;

– вчинені починаючи з 20.02.2014 року деякі інші к.п., що полягали у співпраці з ворогом (передбачені статтями 109–111, 114-1, 258–258-4, 260, 338, 341 КК). Таких к.п. у 2014-2022 роках зареєстровано **35 350**, а засуджено за їх вчинення у цей період **3 120** осіб.

Отже, загалом ідеться про понад 45 тисячі колаборантів – у широкому розумінні цього поняття, **3 520** з яких вже засуджено. А після звільнення тимчасово окупованих територій ці цифри значно збільшаться.

Нагадаю, що в Україні місця позбавлення волі взагалі розраховані лише на 44 тисячі засуджених [5]. Тому без амністії, поєднаної з люстрацією, не обійтись.

4. У законі про амністію колаборантів слід визначити такі її параметри:

1) дія в просторі – вона має поширюватися на к.п., вчинені: на території України; громадянами України чи особами без громадянства, які постійно проживають на території

України, – і за межами її території; іноземними громадянами чи іншими особами без громадянства, – за межами її території виключно у випадках, передбачених ч. 1 ст. 8 КК;

2) дія в часі. Виходячи зі ст. 5 Закону «Про застосування амністії в Україні» щодо умовної амністії для припинення групових проявів злочинності варто розглянути можливість поширення закону про амністію на діяння, вчинені до певної дати після її оголошення, – щоби дати відповідним особам реальну можливість виконати умови амністії;

3) злочини, на які амністія не поширюється. Йдеться про злочини проти людяності, воєнні злочини і злочин геноцид. У справі «Маргуш проти Хорватії» ЄСПЛ визнав, що амністія воєнних злочинців неприйнятна і суперечить міжнародному праву [6]. До цього переліку слід додати умисне вбивство, а включення до нього особливо тяжких насильницьких злочинів і злочинів проти основ національної безпеки України підлягає обговоренню. Як показали приклади Сьєрра-Леоне, Алжиру та Гватемали, амністія, застосована за такі злочини, не сприяє примиренню, а є лише короткочасним рішенням – ігнорування прав жертв розглядається як порушення справедливості, обурює суспільство і навіть сприяє відновленню збройного конфлікту [7];

4) умови амністії. Рішення про застосування чи незастосування амністії має прийматися судом щодо кожної особи індивідуально, а умовами його прийняття є: а) подання індивідуальної заяви до органу правопорядку чи прокуратури, в якій особа визнає свою вину, приносить публічне вибачення, розкриває інформацію про свою та інших осіб участь в незаконних діях, офіційно зобов'язується не вчиняти к.п. у майбутньому та співпрацювати з органами правопорядку і прокуратурою; б) припинення вчинення к.п., зокрема видача вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв, які особа зберігає, звільнення заручників, в) залучення до громадських робіт і розмінування; г) відшкодування потерпілим, якщо своїми діями особа спричинила шкоду;

д) відмова від участі в політичному житті та від в'їзду на певну територію, участь у певній програмі з інтеграції в суспільство тощо.

У різних країнах як умови застосування амністії, зокрема членами незаконних збройних формувань, визначалось виконання таких **обов'язків** [7]:

– *Східний Тимор* (міжнародний збройний конфлікт, окупація Індонезією, 1975–1999): подати декларацію (яка включала: опис вчинених особою злочинів; визнання відповідальності за їх вчинення; пояснення зв'язку дій особи з політичною ситуацією в Тиморі; визначення конкретної спільноти, в якій особа бажає здійснити процес примирення та реінтеграції; відмову від застосування насильства; підпис); укласти угоду із зобов'язанням виконувати громадські роботи, відновлювати зруйновані будівлі, виплачувати компенсацію жертвам або вчинити інший акт розкаяння. За порушення цих зобов'язань передбачалось покарання до одного року ув'язнення та/або штраф до 3 тис. доларів США;

– *Алжир* (неміжнародний збройний конфлікт, 1991–2002): добровільно, протягом 6 місяців, з'явитися перед уповноваженим органом; віддати всю зброю, вибухові речовини та амуніцію, якими особа володіє; погодитися співпрацювати і боротися проти тероризму; повідомити про діяння, які вона вчиняла; подати декларацію із зазначенням: ідентифікаційних даних про себе, щодо судимості і злочинів, які вона вчинила та її ролі в них;

– *Колумбія* (неміжнародний збройний конфлікт, до 2016): добровільно скласти зброю протягом 90 днів; повідомити уповноважений орган про зміну місця проживання; періодично з'являтися для перевірки до органів влади; гідно поводитися в сім'ї та суспільстві і бути підданою контролю; не залишати країну без дозволу; надати інформацію про угруповання, з яким особа співпрацювала; підписати акт про співпрацю з урядом; припинити незаконну діяльність; здати активи, які були набуті шляхом незаконної діяльності – з метою їх використання для виплат відшкодування жертвам конфлікту;

– *Перу* (неміжнародний збройний конфлікт, 1980–2000): добровільно скласти зброю; відмовитись від зв'язків зі збройною групою; зізнатись у злочинах, в яких особа брала участь; надати інформацію щодо лідерів збройної групи, інших учасників та вчинені групою дії, іншу інформацію, яка зможе допомогти відповідальним органам запобігти вчиненню злочинів;

– *Уганда* (неміжнародний збройний конфлікт, 1980–1986): протягом 6 місяців скласти зброю; з'явитися до найближчого підрозділу армії чи поліції, виконавчого комітету, магістрату або релігійного лідера; надати заявку, де вказати організацію, до якої належала, добровільно чи внаслідок примусу до неї приєдналась, роль в організації тощо, але не вказувати, які злочини вчиняла;

5) категорії осіб, на які поширюється амністія. У 2022 році і січні–серпні 2023 року 2938 осіб вчинили к.п., передбачені статтями 111, 111-1, 111-2 і 436-2 КК. З них 1946 (66%) особи віком понад 40 років, 2816 (96%) громадяни України і 2036 (69%) чоловіки [1]. Ці ознаки не є підставою для непоширення на них амністії, а ось вчинення злочину повторно після засудження за аналогічний злочин – може бути такою підставою.

Слід виключити можливість застосування амністії щодо таких категорій осіб, як керівники збройних формувань, окупаційної адміністрації держави-агресора та інших незаконних органів влади, що створювались на тимчасово окупованій території, голови виборчих комісій і комісії з референдуму тощо;

б) правові наслідки амністії: звільнення від покарання у виді позбавлення волі на певний строк та інших покарань, звільнення від відбування покарання осіб, які відбули його певну частину. Таким наслідком не може бути звільнення від кримінальної відповідальності із закриттям кримінальних проваджень.

Попри те, що Закон «Про застосування амністії в Україні» (ст. 2) забороняє заміну одного покарання іншим, можна зробити виняток і передбачити можливість заміни покарання у виді позбавлення волі покараннями у виді громадських робіт або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною

діяльністю, застосування яких слід узгодити із відповідними люстраційними обмеженнями;

7) умови скасування амністії – невиконання зобов'язань, які особа взяла на себе у зв'язку з нею (не вчинювати к.п., брати участь в громадських роботах тощо).

5. Водночас слід денонсувати «Комплекс заходів по виконанню Мінського протоколу» від 12 лютого 2015 року, яким передбачалось здійснення амністії шляхом введення в дію закону, що забороняє переслідування та покарання осіб у зв'язку з подіями, які мали місце в окремих районах Донецької та Луганської областей України (п. 5). Також треба скасувати закони України:

– «Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань...» від 21 лютого 2014 року;

– «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014 року.

6. Амністія для військовослужбовців України стане практично необхідною, виходячи з того, що амністія не здійснювалась з 2016 року, а кількість військовослужбовців, засуджених судами України у 2017-2022 роках, сягає 15 435 осіб, більшість з них засуджена за ухилення від військової служби.

7. Параметри цієї амністії дещо інші, ніж для колаборантів:

1) дія в просторі – амністія має поширюватися виключно на к.п., вчинені на території України;

2) дія в часі. Амністію варто поширити на к.п., вчинені до дня набрання чинності законом про амністію включно, і не поширювати на триваючі к.п., зокрема пов'язані з ухиленням від військової служби, якщо вони закінчені, припинені або перервані після набрання законом про амністію чинності. Цей закон мав би набрати чинності наступного дня після опублікування, а щодо триваючих к.п. – через 10 днів після опублікування, щоби дати можливість особам самостійно припинити ухилятися від військової служби;

3) злочини, на які амністія не поширюється. Це злочини проти людяності, воєнні злочини і злочин геноцид, злочини проти основ національної безпеки України, умисне вбивство, катування, особливо тяжкі насильницькі злочини.

Але у зв'язку з проведенням цієї амністії слід внести зміни до ст. 4 Закону «Про застосування амністії в Україні» і зняти обмеження на застосування амністії до осіб, яких засуджено за злочини, що спричинили загибель двох і більше осіб, за незаконне позбавлення волі, викрадення людини або нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що потягнули за собою смерть, – у цих випадках йдеться про необережне ставлення особи до тяжких наслідків;

4) категорії осіб, на які поширюється амністія. За ухилення від військової служби (статті 407, 408, 409 і 429 КК) у 2022 році засуджено 1215 осіб, з яких 1213 (100%) громадяни України, 1148 (95%) віком до 50 років і 1187 (98%) чоловіки [1]. Амністія може бути поширена на всіх їх. Але більш сприятливі умови амністії мають застосовуватися до тих, які мають статус учасника бойових дій, і тих, які вчинили к.п. у молодому віці.

Її слід поширити, крім військовослужбовців, також на правоохоронців, зокрема працівників Національної поліції – тих, які брали участь спочатку в антитерористичній операції (14 квітня 2014 – 30 квітня 2018), потім в операції Об'єднаних Сил (ООС, 30 квітня 2018 – 24 лютого 2022), згодом у війні;

5) ця амністія має бути безумовною. Єдиний виняток – умова про видачу зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв і речовин особою, яка була засуджена за їх виготовлення, придбання, зберігання, переміщення, використання і добровільно не видала їх або не повідомила про місце їх знаходження;

6) правові наслідки амністії: звільнення від покарання у виді позбавлення волі на певний строк та від інших покарань, і звільнення від відбування покарання осіб, які відбули його певну частину;

7) законом може бути передбачено і покладено на відповідні державні органи обов'язок надання амністованим особам психологічної чи психіатричної допомоги, забезпечення їх перекваліфікації та працевлаштування, а особам з інвалідністю – належної медичної допомоги і допомоги з протезування тощо.

1. УГСПЛ розробила дорожню карту правосуддя перехідного періоду для українського суспільства в умовах збройного конфлікту. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/uhspl-rozrobyla-dorozhniu-kartu-pravosuddia-perekhidnoho-periodu-dlia-ukrains-koho-suspil-stva-v-umovakh-zbroynoho-konfliktu/>

2. Амністія та люстрація: механізми перехідного правосуддя для майбутнього України. Огляд міжнародної практики та національного законодавства / Мартиненко О.А., Семьоркіна О.М. К., 2020. 84 с.

3. Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>

4. Судова влада України. Судова статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022

5. Телебачення Торонто. Хто сяде в тюрму після війни на Донбасі: відео. 2020. URL: <https://ccl.org.ua/video/khto-siade-v-tiummu-pislia-viyny-na-donbasi-shche-z-maksom-shcherbynoi/>

6. Експертний центр з прав людини. Микола Гнатівський: Україні доведеться шукати свою власну модель амністії, 22.01.2022. URL: <https://ecpl.com.ua/news/mykola-hnatovs-kyu-ukraini-dovedet-sia-shukaty-svoiu-vlasnumodel-amnistii/>

7. Раєвська М. Амністія щодо осіб у зв'язку з зі збройним конфліктом між росією та Україною: суб'єкти та зміст: магістерська робота. К.: НаУКМА, 2022.